

MIN LÄRLINGSTID PÅ IUI

ALBERT DANIELSSON

SÄRTRYCK ur Magnus Henrekson, red. (2009), *IFN/IUI 1939–2009*.

Sju decennier av forskning om ett näringsliv i utveckling.

Stockholm: Ekerlids.

KAPITEL 21

MIN LÄRLINGSTID PÅ IUI

ALBERT DANIELSSON

Jag började på IUI våren 1954 efter det att jag avslutat mina studier på Handelshögskolan i Stockholm (HHS) och fullgjort min värnpliktsjänstgöring. Min uppgift var i första hand att assistera Lars Nabseth i arbetet med en studie om löneökningars inverkan på industriföretagens rationalisering. Lars och jag hade börjat på HHS samma år, men Lars hade en pol.mag. i bagaget och hade blivit klar före mig.

Lennart Schön betecknar i sin *En modern svensk ekonomisk historia* perioden 1950–1975 som en ”guldålder för industrialismen i Sverige”. Koreakriget hade avslutats 1953 och i övrigt var de internationella förhållandena stabila inom ramen för det kalla kriget. Industrin expanderade med arbetskraftsbrist och betydande löneökningar som följd. Företagen mötte utvecklingen med mekanisering och andra former av rationalisering. Levnadsstandarden ökade vilket inte minst syntes genom bilismens kraftiga expansion. Med denna högst påtagliga materiella utveckling följde även ett stämningsläge som utmärktes av framtidstro och utvecklingsoptimism.

ETT FÖRSTA STICKSPÅR

Inom IUI återspeglades denna utveckling på flera sätt. Den största satsningen ägnades åt studier av bilismens framväxt och framtida utveckling i Sverige. Dessa studier sysselsatte huvuddelen av de seniora forskarna. En annan viktig fråga, med betydande policyimplikationer för den regionala planeringen, gällde vilka förutsättningar som styrde industrins geografiska lokalisering. Bakgrunden var att regioner och kommuner i Sverige till följd av utveckling och stämningsläge planerade för en alltför kraftig industriexpansion. Ett förverkligande av alla planer skulle kräva en orimligt stor befolkningsökning. Jag fick, som en egen arbetsuppgift, i uppdrag att genomföra en mindre utredning av frågan.

Den regionala planeringen utgick då, i mitten av 1950-talet, från olika förutsättningar i det geografiska planområdet. Viktiga förutsättningar var markens be-

skaffenheter, tillgången på kommunikationer (hamn, järnväg, vägar, etc.), tillgång på arbetskraft av olika slag och demografiska variabler såsom kön och ålder. Givet förutsättningarna undersöktes vilka slag av industriföretag som skulle kunna attraheras. Mitt uppdrag var inriktat på att förse planerarna med information och kunskaper om vilka krav som ställdes av industriföretag inom olika branscher. Informationen ansågs vara värdefull för att t.ex. avgöra vilka förutsättningar som var viktiga eller kritiska i ett bestämt planområde. Den kunde även användas för att göra ett första grovt urval av vilka typer av företag som var relevanta för en viss lokalisering.

Vidare kunde information användas som en viktig del i en prognos över lokaliseringen till ett bestämt planområde. En sådan prognos kunde emellertid endast göras med en rad förbehåll. Det viktigaste förbehållet var naturligtvis att man inte kunde förutsäga den totala volymen av ny- och omlokaliseringar i hela Sverige. En andra begränsning var att ett företag som står inför en ny- eller omlokalisering i allmänhet har flera alternativ att välja bland. En studie av befintliga lokaliseringar kan därför endast delvis ge kunskap om de avvägningar mellan olika förutsättningar som görs vid ny- och omlokaliseringar. Särskilt gäller detta eftersom befintliga företag förmodligen har anpassat sig till de existerande förutsättningarna och att deras behov har förändrats sedan etableringstillfället.

En empirisk studie av detta slag diskuterades med en grupp regionala planerare. De visade emellertid inte något större intresse eftersom användbarheten till följd av reservationerna skulle bli begränsad. Studien lades därför ned. Efter min disputation 1963 tog jag upp ämnet igen, nu med utgångspunkt i det individuella företaget. Resultaten publicerades 1964 i *Ekonomisk Tidskrift* i uppsatsen ”The Locational Decision from the Point of View of the Individual Company”.

EKONOMISK ANALYS OCH EKONOMISK BEDÖMNING

Som redan nämnts var min huvudsakliga arbetsuppgift att assistera Lars Nabseth i projektet Löneökningars verkningar. Lars hade en fråga som han ville undersöka empiriskt. Den baserade sig på pris- och produktionsteoris uttåg om betydelsen av prisrelationerna mellan bl.a. arbetskraft och kapital för graden av mekanisering. Frågan gällde om det skulle vara möjligt att finna empiriskt belägg för att de kraftiga löneökningarna påskyndade mekanisering och andra rationaliseringsåtgärder. Studien krävde besök hos ett stort antal svenska industriföretag verkamma i olika branscher och i olika delar av landet. Besöken varade i allmänhet mer än en dag och omfattade studier av produktionen under sakkunnig ledning och naturligtvis intervjuer med såväl ledningen som flera andra personer med olika uppgifter i företagen.

Arbetet gav två slags erfarenheter och insikter, båda med för mig långsiktiga verkningar. De omedelbara erfarenheterna kom från besöken i företagen i kombination med våra diskussioner om betydelsen och tolkningen av empirin i förhållande till teorin. Här spelade också den mer allmänna diskussionen på institutet stor roll – mer om detta nedan. Värdet för en ung nybakad civilekonom av att på detta sätt få en inblick i den svenska industrin och några av dess problem och möjligheter kan knappast överskattas. Insikter om vikten av att kombinera konkreta empiriska studier av företag med mer teoretiska studier och överväganden både på företagsnivå och på övergripande nivåer växte fram helt naturligt under studiens gång.

De studerade företagen var med 1950-talets svenska mått mätt mellanstora till stora, men i jämförelse med dagens motsvarigheter små. Ledning och administrativ personal i produktionen bestod av ett fåtal personer och detta gällde så långt vi kunde se även den allmänna administrationen. För en civilekonom var det särskilt påtagligt hur få civilekonomer vi mötte i företagen. Även om ekonomicheferna i allmänhet var civilekonomer och en eller ett par ibland också fanns på redovisningsavdelningarna så mötte vi endast någon enstaka civilekonom på produktionsavdelningarna.

En liten kuriositet om de förändrade alkoholvanorna i det svenska arbetslivet kan avsluta denna del av redogörelsen. Det var tydligt att mer än en av våra värdar gärna såg att vi gjorde sällskap med dem och tog en snaps till lunch.

Lars Nabseth disputerade 1961 med avhandlingen *Löneökningars verkningar inom industrin*. Fakultetsopponenten Karl-Olof Faxén anförde, att själva ökningen av mekaniseringen oftast byggde på en investering och att frågor om investeringar borde behandlas med utgångspunkt i kapitalteorin och inte i pris- och produktionsteorin. Problemet med denna invändning är dock att betalningsströmmarnas storlek inte kan bestämmas inom kapitalteorin – för det krävs pris- och produktionsteorin. Det blir därför nödvändigt att kombinera teorier och modeller för att kunna behandla sammansatta problem. Min insikt från detta var att det inte existerar någon generell teori för alla de handlingar som omfattas av ett nationalekonomiskt mikroperspektiv. Än mindre existerar en sådan generell teori inom företagsekonomin. Denna omedelbara insikt pekar i sin tur framåt rakt in i nutiden.

Problemet är att frågor om val av teori (eller modell) inte kan behandlas inom teorin. Den kan inte ingå i analysen utan måste bli föremål för en bedömning utanför teorin. Så länge det inte finns någon överordnad teori måste denna bedömning i sin tur bygga på förtrogenhet både med tillgängliga teorier och med det område inom vilket de skall tillämpas. Först genom en av det förra seklets viktigaste vetenskapsteoretiska landvinningar har vi fått verktyg för att systematiskt

behandla förtrogenhet och bedömningar och särskilja dem från analysen. I en utveckling av Wittgensteins filosofi har den norske filosofen Kjell S. Johannessen (1999) definierat tre olika slags kunskap: påståendekunskap, förtrogenhetskunskap och färdighetskunskap.

Förtrogenhetskunskapen, som bl.a. är baserad på egna erfarenheter, kan inte, till skillnad från den påståendekunskap till vilken ekonomiska teorier hör, artikuleras direkt genom språket. För att användas på ett fruktbart sätt måste teorin och analysen omges, eller inbäddas i, bedömningar av relevans och rimlighet som ofta är underförstådda och outtalade. Redan problemformuleringen och urvalet av relevanta teorier baseras på en bedömning, vilken kräver en förtrogenhet med både studieområdet och teoribildningarna. Även tillämpningen av ett analytiskt resultat kräver en bedömning huruvida teorins antaganden och förenklingar är rimliga i den aktuella situationen. Frågor rörande ekonomisk analys och ekonomisk bedömning försöker jag behandla i en kommande bok.

BEHOVET AV ÖVERBLICK OCH GRÄNSÖVERSKRIDANDE KOMMUNIKATION

Forskningsmiljön och det vetenskapliga samtalet på institutet präglades under de år som jag överblickar av en grupp nationalekonomer från Uppsala, vilka rekryterats av den tidigare institutchefen Jonas Nordenson. Av dessa hade Ragnar Bentzel rollen som vetenskaplig rådgivare på institutet medan Erik Höök, som blev ansvarig för "filialen" på Sveavägen, påtog sig uppgiften som mentor för flera av oss yngre. Företagsekonomi som ämne fanns inte utanför de två handelshögskolorna förrän 1958. Att dessa nationalekonomers kunskaper och insikter om företagsekonomi i huvudsak var väl så goda som mina – och i varje fall i ett avseende helt överlägsna – var därför inte bara förvånande utan rent av smått irriterande. Jag skall här ge ett exempel på detta förhållande som inledning till en mer allmän kommentar.

Nils Västhagen, då professor i redovisning på HHS, hade skrivit om de fria avskrivningarna. Inom företagsekonomi uppfattades dessa ge väsentliga fördelar inte minst med hänsyn till den höga beskattningen. Fri avskrivning tillät ju företagen att genom högre avskrivningar än vad som var motiverat med hänsyn till värdeminskningen minska den beskattningsbara vinsten för perioden. Inte bara skattebetalningarna utan även utdelningarna kunde minskas. I kombination med fri (skattemässig) lagervärdering gav den företagens styrelser och ledning stora möjligheter att reglera den redovisade vinsten och därmed också det disponibla egna kapitalet. Ökningen av företagets disponibla kapital ansågs vara fördelaktig

både därför att det gav företaget möjligheter att investera och en stabilitet i tider av vikande efterfrågan t.ex. i samband med en konjunktur nedgång. Detta resonemang är ett exempel på ett i allmänhet icke uttalat centralt antagande inom stora delar av företagsekonomi, som gäller än i dag. Man antar att företaget – egentligen bolaget – kan studeras i sin egen rätt och ofta dessutom kan antas utgöra en egen, oberoende ram för studiet.

I diskussionen på IUI ifrågasattes denna tolkning och framför allt att det skulle vara den enda, den självklara eller ens den bästa tolkningen. Det var ju långt ifrån självklart att företagets styrelse och operativa ledning hade den bästa kunskapen och överblicken över tillgängliga alternativa användningar av medlen. Företagets ägare som ju har högst legitima intressen av medlen kan mycket väl föredra att ge dem en bättre avkastning via kapitalmarknaden. Men kritiken rörde inte främst det individuella företagets agerande. Snarare riktade den sig emot den totala inlåsnings av medel i befintliga företag, och den risk för bristande dynamik i näringslivet som detta medförde.

Efter globaliseringen av finansmarknaderna och den finansiella avregleringen, har den då inom IUI diskuterade tolkningen blivit närmast självklar. Företagens redovisning förväntas spegla resultat och ställning så rättvisande som möjligt och dessutom tydligt redovisa reservationer för framtida bruk. Transparens har blivit ett viktigt begrepp. På gott och ont är det företagets ägare samt presumtiva ägare och finansiärer, dvs. finansmarknaden, som anger förutsättningar och sätter gränserna för verksamheten.

Min medvetenhet om betydelsen av diskussionen på IUI under 1950-talets mitt återuppväcktes hösten 2008 vid ett seminarium på IVA. Med utgångspunkt i sin gemensamma rapport till Globaliseringsrådet diskuterade institutets nuvarande chef Magnus Henrekson tillsammans med sin företrädare Ulf Jakobsson frågor kring globalisering, företagsägande och *corporate governance*. På detta område har den gamla insikten om behovet att studera både individuella företag och olika relevanta marknader, blivit uppenbar i och med finansmarknadens tillväxt som i dag trotsar nationsgränser.

En annan sak som framkom i diskussionen på IVA var att flera av de finansiella specialisterna inte har industriell och affärsmässig kompetens. Troligen är de inte heller medvetna om att sådan kompetens behövs för att de framgångsrikt skall kunna utöva en aktiv ägarfunktion. Kommunikationen mellan finansmarknaden och företagen blir inte lättare av att industriledarna på motsvarande sätt saknar finansiell kompetens. Behovet av att få till stånd kommunikation mellan tekniker och ekonomer är en viktig bakgrund till den utbildning av ekonomiingenjörer på KTH, vilken jag byggt upp och ansvarat för. Frågor avseende möjligheter och svårigheter att förena och skapa kommunikation mellan olika kompetenser

har sedan länge varit angelägna för mig. Den förmåga att växla perspektiv och överblicka flera studienivåer som de nationalekonomiska forskarna på IUI redovisade i mitten av 1950-talet har varit en bra utgångspunkt. Forskarna behärskade tillfredsställande flera områden inom ekonomin såsom produktion, prisbildning och finansiering och detta på flera olika nivåer såsom företag, bransch och nationell nivå. Men, diskussionen på IVA-seminariet tyder på att den specialiserade expertkompetens som krävs i dag är så omfattande och djup att det behövs särskilda åtgärder för att uppnå överblick och kommunikation.

Ett första problem är ofta bristande insikt i att det existerar skillnader i kunskaper och kompetens som behöver överbryggas. Insikten försvåras eftersom man på ytan har flera likheter, t.ex. en gemensam terminologi, trots att begreppens innebörd kan skilja sig. Experter inom de finansiella institutionerna kan tillgodogöra sig information om den befintliga verksamheten genom företagets redovisning och på andra sätt. Men det är inte lika lätt att inhämta den ovan nämnda förtrogenhetskunskapen rörande företagets verksamhet. Problem uppstår därför i de kapitalförvaltande institutionerna, framför allt när det gäller nya satsningar. Riskkapitalbolagen försöker hantera dessa kompetens- och kommunikationsproblem genom att bygga upp långvariga nätverk av individer med kompetens inom olika områden. Borde inte denna typ av frågor gällande ett så övergripande problem som kommunikation vara ett intressant studieområde för forsknings- och utbildningsinstitutioner?

En avsikt med de konkreta exemplen från min tid på IUI och deras förlängning in i nutid har varit att betydelsen av tidiga erfarenheter och insikter för min utveckling skall framträda. I min nuvarande verksamhet studerar jag innehållet i ledarskap och management. Utövädet av ledarskap och management innehåller bland annat avvägningar och prioriteringar mellan olika intressen och perspektiv; i allmänhet inte bara ekonomiska. Som underlag behövs då övergripande och gränsöverskridande studier och bedömningar i vilka intressena och perspektiven sätts in i sina sammanhang.

*

För att denna redogörelse för min tid på IUI och dess betydelse för min personliga utveckling skall kännas komplett vill jag avsluta med några ord om kamratskapet och de vänner jag fick. Under den tid som jag överblickar bedrevs verksamheten på två ställen, huvudkontoret i Industriförbundets hus på Malm-torgsgatan och en filial på Västra Trädgårdsgatan i ett nu rivet hus mellan Tändstickspalatset och Hamngatan. Med medarbetare i olika åldrar och från skilda discipliner var seminarier och andra allmänna möten viktiga för att skapa kontakter samtidigt som de personliga relationerna utvecklades djupast i gemensamma projekt och i de dagliga kontakterna i respektive lokal. Vi var tre kurskamrater

från HHS som anställdes ungefär samtidigt av vilka Lars Lantz och Åke Ortmark placerades på "huvudkontoret" och jag på Västra Trädgårdsgatan.

Lars O. Andersson var pol.mag. och började studera på Handelshögskolan 1954. Lars och jag var rumsgrannar. Mitt enda riktigt tydliga minne från den tiden är hur Lars och jag samtalade och diskuterade med varandra genom att luta oss ut ur de öppna fönstren till våra rum samtidigt som vi betraktade trafiken på Hamngatan och till och från NK.

Tiden efter flytten till Sveavägen har lämnat både fler och djupare spår. En gammal klasskamrat från realskolan, Bertil Olsson satt här och en ny, något yngre, arbetskamrat blev nu också Per-Jonas Eliesson. Till seniorerna på Sveavägen hörde förutom Erik Höök, bl.a. Odd Gulbrandsen, som var lantbruksekonom och Bengt Rundblad med en doktorsgrad i sociologi. En för samtalet mycket viktig person var Sven H. Åsbrink, som inte var anställd på IUI utan vd för Industriens Produktionsråd och hade rum i samma lokaler.

En viktig källa till insikter och kunskaper var de miniseminarier till vilka eftermiddagsfikat ofta utvecklade sig. De hölls under Erik Hööks försynta ledning och alla, även vi yngre, fick komma till tals. Sven H. Åsbrink inledde ofta med en dagsaktuell fråga i vilken han för att få i gång diskussionen gärna intog en provocerande hållning. Bengt Rundblad modererade och utvecklade samtalet alltid lika kunnigt som vänligt. Jag kan se framför mig Erik Hööks lite skeva lätt spefulla leende när han med vänliga kommentarer såg till att både relevans och omdöme fick råda.

Vännerna Lars O. Andersson och Per-Jonas Eliesson är de med vilka jag haft mest kontakt efter tiden på IUI, Lars blev universitetslektor i Lund och författare till den mest sålda läroboken i företagsekonomi. Han var en uppskattad tredjeopponent vid min disputation. Per-Jonas skapade IFL och blev rektor för HHS. Utan hjälp från både Lars och Per-Jonas hade denna korta redogörelse för min tid på IUI blivit ännu magrare.

REFERENSER

- Danielsson, Albert (1964), "The Locational Decision from the Point of View of the Individual Company". *Ekonomisk Tidskrift*, vol. 66, nr 2, 47–87.
- Andersson, Lars O. (1985), *Allmän företagsekonomi* (7:e upplagan). Lund: Studentlitteratur.
- Henrekson, Magnus och Ulf Jakobsson (2008), *Globaliseringen och den svenska ägarmodellen*. Underlagsrapport nr 19 till Globaliseringsrådet. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Johannessen, Kjell S. (1999), *Praxis och tyst kunnande*. Stockholm: Dialoger.
- Nabseth, Lars (1961), *Löneökningars verkningar inom industrin*. Stockholm: IUI.
- Schön, Lennart (2000), *En modern svensk ekonomisk historia*. Stockholm: SNS Förlag.

FÖRFATTARPRESANTATION

Albert Danielsson är född 1930 i New York. Sedan familjen återvänt till Sverige 1932 fick han sin huvudsakliga uppväxt i Stockholm. 1954 efter examen från HHS kom han till IUI. 1956–1957 bedrev han studier på Columbia University i New York och i Berkeley på stipendium från HHS. Från 1957 forskare och lärare på HHS där han 1963 disputerade på *On Measurement and Analysis of Standard Costs*. Efter disputationen var han

docent och tf. professor på HHS.

1965 utnämndes han till professor i kostnads- och intäktsanalys på en nyinrättad professur vid Handelshögskolan i Göteborg. Som ett led i uppbyggnaden av ämnet och dess forskning bedrev han där tillsammans med Sveriges förste professor i vetenskapsteori, Håkan Törnebohm, en kollokvieserie i tio år.

1969 utnämndes han till professor i industriell ekonomi och organisation på Kungliga Tekniska högskolan i Stockholm. Från slutet av 1980-talet arbetade han med uppbyggnad och genomförande av en industriell ekonomilinje vid KTH.

Av hans publicerade arbeten kan nämnas boken *Företagsekonomi – en översikt* (1975), småskriften *Beslut fattas. Ett alternativ till beslutsteorin illustrerat med ett exempel* (1979, med Anders Malmberg), uppsatserna ”Ledarskapets villkor” (1986), ”On Accounting and Management Information” (1989), ”Ledarskap över och i Banverket” (2002) samt ”A Note on Decision and Other Models of Behavior in Business” (under tryckning).